

Малишенко Л.О.

Забезпечення дії принципу верховенства права та особливості його вияву в Україні

У статті розглядається принцип верховенства права як основоположний у політико-правовій думці та практичній площині сучасності. Показано, що, незважаючи на те що цей принцип зародився декілька століть тому, у політико-правовому полі України він ще не став остаточно існуючим де-факто. У практичній площині цей принцип стикається з різноманітними труднощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Ключові слова: закон, права, конституція, принцип верховенства права, правова система, правова держава.

В статье рассматривается принцип верховенства права как основополагающий в политико-правовой мысли и практической плоскости современности. Показано, что, несмотря на то что этот принцип зародился несколько веков назад, в политико-правовом поле Украины он еще

не стал окончательно доминирующим де-факто. В практической плоскости этот принцип сталкивается с разнообразными трудностями как объективного, так и субъективного характера.

Ключевые слова: закон, права, конституция, принцип верховенства права, правовая система, правовое государство.

In the article principle of supremacy of right is examined as fundamental in a political-law ideas and in the practical plane of contemporaneity. It is shown that this principle was conceived in spite of the fact that a few centuries back, however in the political-law field of Ukraine he did not yet become finally dominant de facto. In a practical plane this principle runs into various difficulties of both objective and subjective character.

Key words: law, rights, constitution, principle of supremacy of right, legal system, legal state.

УДК 321.011.5(477)

Малишенко Л.О.,
кандидат політичних наук,
доцент, завідувач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Одеського торговельно-економічного
інституту
Київського національного
торгівельно-економічного університету

Принцип верховенства права є основоположним як у політико-правовій думці, так і у практичній площині сучасності. З'явившись ще декілька століть тому, він усе активніше проникає до правової системи України. Однак на цьому шляху цей принцип стикається з різноманітними труднощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що пов'язано насамперед із домінуванням у національному праворозумінні позитивістського підходу. Крім того, у вітчизняній юридичній науці відсутнє його єдине розуміння. Причому діапазон думок тут надзвичайно широкий – від ототожнення принципу верховенства права з традиційним для колишнього радянського правознавства принципом верховенства закону (англійське словосполучення *rule of law*, як відомо, іноді не зовсім коректно перекладають як «верховенство закону») до розуміння принципу верховенства права як виключно верховенства справедливості й розуму [1, с. 5].

Метою статті є визначення умов для забезпечення дії принципу верховенства права та особливостей його вияву в Україні.

Більшість дослідників схиляються до думки, що поняття «верховенства права» та «верховенства конституції» не є тотожними. Верховенство права є більш широким поняттям порівняно з верховенством конституції. Не викликає сумніву, що конституція держави посідає особливе місце в правовій системі держави. Вона є основним законом для суспільства та держави й має верховенство на всій території країни, є установчим актом, який, коли конституція не є фіктивною чи номіналістичною, характеризується високим рівнем легітимності та регулює найфундаментальніші відносини в суспільстві. При цьому важливими є й гарантії, які

забезпечують дієвість принципу верховенства конституції у правовій державі. Так, частина 3 статті 8 Конституції України встановлює, що її норми є нормами прямої дії, а також визначає, що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо гарантується державою на підставі Конституції [2].

У межах дослідження зазначеної проблеми варто відзначити роботи відомих вітчизняних дослідників: С.О. Андрощук, В.Д. Бабкіна, А.А. Ванзіляка, І.О. Воронова, О.С. Головащенко, Р.Ф. Гринюка, М.І. Козюбри, В.В. Костицького, Ю.П. Крисюка, М.В. Онищука, А.В. Пехник, О.А. Соломіна, В.М. Співака, Т.О. Чепульченко, Ю.С. Шемшученка та ін.

Зокрема, С.О. Андрощук, аналізуючи принцип верховенства права, його визначення, співвідношення із суміжними поняттями й особливості законодавчого закріплення та реалізації, вважає, що поряд зі встановленням верховенства конституції принцип верховенства закону в Україні включає таке:

- особливу процедуру прийняття й зміни закону, яка має бути передбачена лише в Основному Законі (ніхто, крім законодавчої влади, не має права вносити зміни у фундамент держави – Основний Закон);
- обов'язкову відповідність усіх інших нормативних актів закону, безперечно, це говорить про те, що жоден нормативно-правовий акт не може суперечити Основному Закону;
- механізми реалізації й захисту закону: закон повинен мати механізм власної реалізації, іншими словами, закон, який не передбачає відповідальності (санкції), є «мертвим»;

– конституційний нагляд, що забезпечує несуперечність усієї законодавчої системи (конституційний нагляд за законами України здійснює, відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд України, який є єдиним органом конституційної юрисдикції в країні). Отже, Конституційний Суд України гарантує верховенство конституції та вирішує питання щодо конституційності того чи іншого закону, прийнятого законодавчою владою [3].

Діяльність Конституційного Суду України повинна бути спрямована на забезпечення прав людини й інтересів не певних прошарків населення, а всього народу. Поряд із цим закони мають бути легітимовані суспільством, тобто прийняття того чи іншого закону має бути зумовлено необхідністю та волею народу. Крім того, і це є найголовнішим аспектом, закони, які приймаються в державі, повинні відповідати міжнародним правовим стандартам.

Для ефективності права й забезпечення дії принципу верховенства права є необхідним ще один фактор – судова система. Прийняття рішень судами, їх незалежність від інших центрів влади вважається основою демократичного суспільства. Справедливість і прозорість, об'єктивність в ухваленні судових рішень є важливим елементом, який дає змогу захищати інтереси суб'єктів. Без реально дієвої судової системи неможливе економічне й соціальне функціонування ринку та його складників. Капіталовкладення, інвестиції, фінансова система, добросовісна конкуренція, мінімізація корупції, ефективний менеджмент на конкурсній основі – все це наслідки практичної реалізації принципу верховенства права [4].

Щодо стану судової системи в Україні, то вона залишається недостатньо ефективною. І, незважаючи на низку прийнятих останніми роками законів задля покращення ситуації з національним правосуддям, спрямованих передусім на боротьбу з корупцією в судах, на практиці всі ці нововведення фактично виявились перекроюванням судової системи під потреби влади, починаючи з часів правління В.Ф. Януковича й до сьогодні.

Український дослідник О.В. Константій укажує, що судові рішення в Україні характеризуються юридичною непередбачуваністю, на яку (крім стану колізійності та складності законодавства, недостатніх гарантій матеріального й соціального забезпечення суддів, їх чималого навантаження з розгляду судових справ) впливає чинник несприйняття політичними інститутами української влади самостійності судової влади, оскільки протягом тривалого радянського періоду сформовано уявлення про суд як інструмент у реалізації ідеології держави, а не як правозахисну неупереджену інституцію. На формальному (законодавчому) рівні в Україні поки ще не сформовано умов для того, щоб судді

у своїй професійній діяльності могли вільно керуватися верховенством права, зокрема, в цивільних, кримінальних, господарських справах. Адже цей принцип навіть не зазначено в частині 3 статті 129 Конституції засадою судочинства в Україні [5], хоча загальний принцип верховенства права в Україні закріплено, як уже зазначалось, у статті 8 Конституції України.

Верховенство права – це панування права в суспільстві. Воно вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства [6, с. 27].

Принцип верховенства права віддзеркалений в інших статтях Конституції України. Виявом верховенства права чи влади права є принцип народного суверенітету (стаття 5). Ця та низка інших статей Конституції закріплюють статус українського народу як виняткового, найвищого суб'єкта права. У частині 2 статті 5 ідеться про безпосереднє здійснення влади народом. У частині 3 статті 5 закріплено виключне право українського народу змінювати конституційний лад у країні. Конституція України зобов'язує органи всіх гілок влади підкорятися волевстановленому акту українського народу – працювати в межах, визначених Конституцією та законами України (стаття 6). Іншим виявом є закріплення за українським народом права власності на землю, її надра, атмосферне повітря, водні й інші ресурси на території України тощо (стаття 13); закріплення за українським народом права на обрання депутатів Верховної Ради України (стаття 76) і Президента України (стаття 103). Відповідно до статті 69 Конституції України, народ має право на вияв своєї волі через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії, що теж є виявом верховенства права. Верховенство права українського народу виявляється й у тому, що він безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (частина 4 статті 124) тощо [7].

Отже, верховенство права можна трактувати як панування права українського народу, втіленого та вираженого чинною Конституцією України як волевстановленим актом нашого народу, хоча з позицій юридичного (природно-правового) підходу вичерпувати право народу лише писаним правом безпідставно, оскільки воно значно багатше від писаного. Очевидно, важливою в плані верховенства права є ідея первинності й визначальності

людини та народу і їхнього права стосовно державної влади [8].

Очевидно, що верховенство права розглядається як пріоритетність у суспільстві насамперед прав і свобод людини. Принцип верховенства права характеризується і як верховенство розуму та пов'язується з такими морально-правовими цінностями, як справедливість, свобода, добро, гуманізм. Важливим надбанням є уявлення про те, що цей принцип є універсальним і загальним, хоча історично його розглядали тільки як спосіб обмеження державної влади і створення правової держави. Слушною є думка й про те, що єдиною справжньою силою забезпечення верховенства права може бути тільки громадянське суспільство [9, с. 64].

Щодо загроз принципів верховенства права в Україні, то вони криються в недостатньому рівні законності, зокрема конституційної законності в Україні. Порушення конституційної законності виявляються як латентно, так і у відкритих формах. По-перше, навіть у сфері здійснення конституційної реформи варто констатувати формування традиції використання незаконних методів, початком якої варто вважати схвалення Конституційного договору 8 червня 1995 р. Цим документом зупинено більшу частину норм чинної в той час Конституції України всупереч процедурі внесення змін до неї. Пізніше були спроби відступу від відповідної процедури, передбаченої вже нормами Конституції 1996 р. При цьому має місце постійне намагання виведення народу як суб'єкта здійснення публічної влади з-під дії принципів верховенства права, тобто надання конституційному принципу народовладдя (стаття 5 Конституції України) пріоритету порівняно з принципом верховенства права (стаття 8 Конституції України).

Крім того, варто констатувати невідповідність реально функціонуючих інституційно-правових відносин у системі «уряд-парламент». При чому ця невідповідність стосується зазначеної системи від вересня 2008 р. Аналогічні події відбуваються й у теперішній час.

Не менш важливим аспектом видається неврегульованість на рівні законів України тих ланок публічної влади, які, згідно зі статтею 92 Конституції, можуть бути врегульовані «виключно законами України». Верховна Рада України лише після низки рішень Конституційного Суду України закріпила власну регламентну норму окремим законом України. Повноваження ж більшості центральних органів виконавчої влади визначено не законами України, а підзаконними актами [10].

Відтак у контексті зазначеного питання потребує подальшого дослідження проблема правової держави загалом, розподілу влади; деякі аспекти забезпечення прав і свобод людини є показником демократичності політичної системи, а також кри-

терієм інституціалізації принципу верховенства права в політичну практику суспільств, що трансформуються.

Існування ідеї верховенства права в суспільстві базується на певній історико-правовій традиції. У рамках цієї традиції сформувалися ідеї про недоторканність особи й рівність різних форм власності, захисту основних особистих і громадянських свобод за допомогою судочинства, принципу залучення громадян до правосуддя. Такі тенденції надали ключовий вплив на становлення й функціонування ліберально-демократичного дискурсу як політико-правового феномена.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козюбра М.І. Верховенство права / М.І. Козюбра // Законодавчий бюлетень. – К. : IREX UMedia, 2005. – С. 5–13.
2. Онищук М. Верховенство Конституції України як засадничий принцип правової держави / М. Онищук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/2190/>.
3. Андрощук С. Принцип верховенства права: визначення, співвідношення із суміжними поняттями, особливості законодавчого закріплення і реалізації / С. Андрощук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2008>.
4. Каневський І.О. Інституціалізація верховенства права в умовах демократизації політичних систем: структурний аспект : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / І.О. Каневський. – Одеса, 2014. – 206 с.
5. Константій О.В. Щодо проблеми реалізації принципу верховенства права у сфері діяльності судової влади в Україні / О.В. Константій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/>.
6. Шилінгов В.С. Верховенство права – основоположний принцип правової системи демократичного суспільства / В.С. Шилінгов // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 2. – С. 26–29.
7. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними Законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII, від 21 лютого 2014 року № 742-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/content/constitution.html>.
8. Багрій Т.Я. Принцип верховенства права як умова сучасного розвитку сучасного українського конституціоналізму / Т.Я. Багрій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/Ki/AppData/Local/Temp/aymvs_2011_2%282%2_6.pdf.
9. Портнов А.В. Зміст принципу верховенства права та його реалізація в діяльності Конституційного Суду України / А.В. Портнов // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 2 (7). – С. 64–67.
10. Лемак В. Принцип верховенства права в Україні: основні загрози / В. Лемак // Право України. – 2010. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.info-prensa.com/article-274.html>.